

Ada Pavlić-CottieroARHITEKTONSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU
HR • CRO - 10000 Zagreb, Kačićeva 26Pregledni članak • Review
UDK • UDC 725.822:72.034(497.5)"16/17"Primljeno • Received: 27.03.1995.
Prihvaćeno • Accepted: 05.06.1995.**ARHITEKTURA BAROKNOG KAZALIŠTA
U HRVATSKOJ****BAROQUE THEATRE ARCHITECTURE IN
CROATIA**

Ključne riječi • Key words

kazališna arhitektura	theatre architecture
barok	baroque
17. i 18. stoljeće	17 th and 18 th century
Hrvatska	Croatia
Hvar	Hvar

Sažetak • Abstract

Početkom 17. stoljeća u Europi i u Hrvatskoj nastaje nov tip gradske zgrade - javno kazalište. Polazeći od renesansnog tipa - jednokratno adaptiranih dvorana, arhitektura baroknog kazališta u Hrvatskoj rezultat je niza društvenih, teatroloških i arhitektonskih zahtjeva. Analizirani su i rekonstruirani pojedinačni primjeri (u *Hvaru, Dubrovniku, Zadru, Trogiru, Splitu, Rijeci, Zagrebu i Osijeku*) koliko je to moguće na temelju dosadašnjih spoznaja, te su izvedene opće karakteristike barokne kazališne zgrade.

At the beginning of the seventeenth century a new type of theatre building began to be built in Europe and in Croatia, the public theatre. Starting from the Renaissance theatre which used adapted halls, baroque theatre architecture in Croatia resulted from a series of social, teatrological and architectural demands. The text analyzes and reconstructs specific examples (in *Hvar, Dubrovnik, Zadar, Trogir, Split, Rijeka, Zagreb and Osijek*) as far as is possible on the basis of knowledge to date, and presents the general characteristics of the baroque theatre building.

Opća obilježja baroknog kazališta¹

Uvod

Arhitektura kazališta kroz cijelu je svoju povijest proizlazila iz zahtjeva što su ih postavljale predstave, kao i iz potreba koje su posljedica društva i društvenih odnosa. U kazalištima se uz isključivo kazališni doživljaj uvijek provodila određena politička, ideološka, religijska ili moralna poduka i promidžba. Publika je istodobno uspostavljala mrežu svojih staleških intelektualnih, emocionalnih i drugih odnosa, stvarajući tako paralelnu predstavu. Svemu tome trebalo je dati okvir, dovoljno djelotvoran i funkcionalan, stabilan i pamtljiv (jer društvo ne voli velike i nagle promjene), ali i dovoljno prilagodljiv da zadovolji različite zahtjeve i lokalne običaje. Upravo je te karakteristike imalo barokno kazalište, najpopularniji i najzastupljeniji tip kazališne zgrade u povijesti izgradnje europskog kazališta. Svojim karakterom masovno, kazalište je primalo publiku svih slojeva. Prikazivale su se različite scenske i glazbeno-scenske predstave, održavali se plesovi. U razvoju baroknog kazališta osobita je briga iskazana komforu i zahtjevima publike te tehničkim i prostornim zahtjevima predstave, naravno u granicama tadašnjih mogućnosti i shvaćanja.

Gradnja tog tipa kazališta prakticirala se od 17. stoljeća sve do modernoc.² Cijelo razdoblje historicizma njegovalo je taj tip kazališne zgrade, promijenjen u nekim svojim funkcionalnim i prostornim obilježjima zbog novih propisa ili specifičnih društvenih zahtjeva, te osvježen historicističkim dekorom. Iako Wagnerov *Festspielhaus* u Bayreuthu iz 1876. godine donosi bitnu promjenu u shvaćanju kazališnog prostora³, tck je moderna dokinula izgradnju, ali nipošto ne i masovnu uporabu baroknog kazališta. U cijeloj ćemo Europi danas naći taj tip kazališne zgrade, više ili manje u originalnom stanju, građene unutar ovih 300 godina. Adaptirane za današnje potrebe (najčešće diskretno, bez zadiranja u bitne odrednice prostora), ta kazališta i danas dobro funkcioniraju.

U cjelini tip baroknog kazališta može se promatrati sa tri aspekta kazališta građena u baroknom stilskom razdoblju (17. i 18. stoljeću), isti tip, donekle izmijenjen, građen u 19. i početkom 20. stoljeća te barokno kazalište danas. Ograničit ćemo se na razmatranja prve skupine, tj. na kazališta građena u 17. i 18. stoljeću na tlu Hrvatske. Treba napomenuti da u ovom prikazu neće biti obrađena posebna kategorija baroknih kazališnih prostora, a to su kazališta u isusovačkim gimnazijama. Budući da su ona uvijek građena u arhitektonskom sklopu isusovačkih kolegija i gimnazija te da su bila uvjetovana drukčijim zahtjevima, o njima će kao o posebnoj cjelini biti govora na drugome mjestu.

Utjecaji europskog kazališta

U svjetskoj i domaćoj literaturi općenito je prihvaćeno mišljenje da je ishodište arhitekture baroknog kazališta Italija⁴. Prva talijanska kazališta građena su krajem 16. stoljeća. Koliko se danas može rekonstruirati, u vrlo kratkom vremenu od imitacije antičkog kazališta prešlo se na barokni tip s ložama i "čarobnom kutijom" - pozornicom. Izgradnja kazališta već u ranom baroku u Italiji je bila gotovo masovna. Venecija, na primjer, u 17. stoljeću ima čak 16 kazališta⁵.

Iako je Italija za Hrvatsku, što izravno, što neizravno, bila nesumnjivo najutjecajnija i najvažnija⁶, treba napomenuti da su još nedovoljno istražene među-

¹ Opisi i rekonstrukcije pojedinih kazališta baziraju se na do sada nađenim arhivskim i ostalim podacima. Treba napomenuti da su u daljnjem istraživanju mogući brojni ispravci, možda će se čak pronaći još koji primjer baroknog kazališta o kojemu danas ne znamo. Istraživanja su rađena od 1991. do 1994. godine u sklopu znanstveno istraživačkog projekta *Arhitektura scenskih prostora* (koordinatorka prof. dr. sc. Vera Marsić, broj 2-13-116, što ga je financiralo Ministarstvo znanosti i tehnologije Republike Hrvatske.

² Berthold, 1968; Marsić, 1986.

³ Marsić, 1986: 146.

⁴ Baur-Heinhold, 1966; Marsić, 1986; Berthold, 1968.

⁵ Ricci, 1971:146.

⁶ Batušić, 1978:138.

sobne veze i utjecaji drugih sredina, pa i utjecaji na talijansko kazalište. Naime, krajem 16. stoljeća u Engleskoj već postoji arhitektonski tip elizabetanskog kazališta. U Španjolskoj je izgradnja kazališta s nekoliko definiranih tipova započeta krajem 16. stoljeća, a osobito se razvila u prvoj polovici 17. stoljeća. I manje sredine kakva je naša, nisu se oslanjale samo na strane uzore, već je arhitektura kazališta tog vremena proistjecala i iz tradicije i potreba samoga grada. Navlastito je tako bilo u Dubrovniku, gdje već postoji navika na kvalitetne Držićeve predstave, a u to vrijeme djeluju Gundulić i Palmotić. U kasnijim i lošijim vremenima kazališni je život stagnirao i ovisio o stranim gostujućim družinama, što se, naravno, odrazilo i na arhitekturu. Dubrovnik, na primjer, 1682. godine gradi kazalište Orsan, s malo manje od 300 mjesta, a nasuprot tome, od 1817. do 1865. godine osim improvizirane dvorane grad nije imao pravo kazalište iako je Europa u to vrijeme već puna kazališnih zgrada.

Geneza baroknog tipa kazališne zgrade u Hrvatskoj

U renesansi - razdoblju koje prethodi onome što ga obrađuje ovaj rad, kazališni život u Hrvatskoj može se pratiti u nekoliko središta, među kojima se ističu Dubrovnik i Hvar. U tim dvjema urbanim i prilično bogatim sredinama pisci, glumci i publika stvaraju kontinuitet kazališnog života koji će trajati sve do danas. Renesansno kazalište još ne poznaje i ne treba stalnu kazališnu zgradu - prostor građen ili adaptiran za trajnu uporabu. Vrsta predstava, način izvođenja, ograničenost publike na uski društveni sloj te nedostatak novca uvjetovali su renesansne pozornice. Riječ je o otvorenim prostorima - trgovima koji ishodište imaju još u srednjovjekovnim predstavama (poljana Prid dvorom u Dubrovniku, Markov trg u Zagrebu, pjaca pred katedralom u Hvaru) i zatvorenim prostorima, adaptiranim za jednokratnu uporabu. Za tu su namjenu služile i dvorane ustanova vlasti (npr. dvorana vijećnice u Dubrovniku, općinske palače u Korčuli, kneževe palače u Šibeniku, palače hvarskog konta providura), te dvorane privatnih palača (brojni primjeri u Dubrovniku).

Barok nije ukinuo te jednokratne renesansne pozornice. Na otvorenim prostorima održavale su se predstave u 17. stoljeću u Dubrovniku (predstave Junija Palmotića), a dvorane privatnih palača služile su kao kazališni prostori i u sljedećim stoljećima. No, ishodištem barokne kazališne zgrade mogu se smatrati renesansne privremene pozornice organizirane za jednu prigodu u javnim zgradama, jer su barokna kazališta vrlo često nastajala kao adaptacije takvih javnih zgrada, ali ovaj put ne jednokratnih, nego trajnih i bolje opremljenih. Međutim, barokno građeno kazalište po mnogočemu će se razlikovati od tih jednostavnih, jednokratnih adaptacija. Nekoliko promjena u 17. stoljeću uvjetuju novo shvaćanje kazališnog prostora:

- kazalište je sve manje namijenjeno uskom krugu publike, dakle zahtijeva prostor u koji mogu ući različiti društveni slojevi, ali tako da društveno raslojavanje bude vidljivo i u prostoru (riječ je o staleškoj, ali i spolnoj podijeljenosti)

- kazalište postaje masovna zabava i potreba. Veći broj gledalaca zahtijeva i veći prostor. Kako se uvijek radilo o urbanim sredinama u kojima je nedostajalo prostora, kazalište se razvijalo na manjoj tlocrtnoj površini, ali u visinu

- predstave postavljaju nove zahtjeve. Nastaju melodrame, opere, koje uvode glazbu kao bitnu odrednicu, a i govorne predstave zahtijevaju dobru čujnost. Vizualni efekti baroknog kazališta i razvoj scenografije traže i dobru vidljivost. Zbog tih razloga zgrada se razvija u vertikalu, a tlocrtno nastaje specifično

polukružno oblikovanje koje će u daljnjem razvoju varirati u različitim oblicima (dio kruga, potkova, zvonolik oblik itd.).

Ti novi zahtjevi uzrokuju nastanak stalne kazališne zgrade. Prvi put nakon antike grad ima zgradu koja trajno i primarno služi za kazališnu djelatnost. To kazalište nije još profesionalno i nije institucija (to će u nas postati tek u 19. stoljeću)⁷. Nadalje, u 17. stoljeću zgrada se još ne koristi tijekom cijele godine, takva se praksa uvodi tek u 18. stoljeću. Osim za teatarske namjene, zgrada je služila i za plesove, razne svečanosti itd.

Kazališnih zgrada iz 17. stoljeća nema mnogo jer većina urbanih sredina za to još nemaju potreba ni mogućnosti. Mnogo ih je više u 18. stoljeću. Često su izgradnji kazališta prethodile neuspješne inicijative. Obično nije bilo dovoljno novca, a čini se da su neke sredine imale i konzervativan stav prema kazalištu, koje je u to doba vezano za poklade, plesove i donekle slobodnije shvaćanje morala.

Investitor gradnje i vlasnik zgrade u to je doba često komuna (Hvar, Dubrovnik), a tijekom 18. stoljeća osnivat će se kazališna društva koja će preuzimati brigu i izdržavati kazališta (Hvar, Split, Trogir). U 18. stoljeću pojavljuju se i privatni poduzetnici koji grade kazalište i iznajmljuju ga putujućim drušinama za profit (npr. Pejačević-Amadejovo kazalište u Zagrebu). Takva praksa bit će česta i u 19. stoljeću (Stankovićevo kazalište u Zagrebu, Bondino u Dubrovniku, Adamićevo u Rijeci itd.).

Kronologija i razvoj Hrvatskih baroknih kazališta

Kazališta 17. stoljeća

Hvarsko kazalište

Hvarsko kazalište nalazi se na prvom katu zgrade arsenala (sl. 3). Arsenal, fontik i kazalište, sve u istome arhitektonskom sklopu, dao je sagraditi hvarski knez Venecijanac Pietro Semitecolo novcem hvarske komune⁸. Sagrađen je na mjestu starog arsenala što su ga zapalili Turci. Na ulaznim vratima kazališta stoji natpis: "Anno pacis MDCXII", što označava drugu godinu mira nakon borbe hvarskih plemića i pučana, koje je taj knez izmirio. U literaturi⁹ postoje nedoumice je li kazalište zaista građeno 1612. godine. Za potrebe ove šire teme nećemo ulaziti u analizu te problematike, već ćemo samo ustanoviti da postoji dovoljan broj dokaza koji govore u prilog toj činjenici. Graditelj kazališta je nepoznat, možda je knez doveo neke talijanske (možda venecijanske) graditelje koji su u ovo vrijeme imali ponešto prakse u izgradnji kazališta. Naime, prije hvarskog kazališta u Italiji je sagrađeno samo nekoliko kazališta tog tipa, a to znači javnih kazališta koja nisu u sklopu nekog dvorca ili palače. Prvo javno kazalište u Veneciji - *S. Cassiani*, sagrađeno je 1637. godine, dakle 25 godina poslije hvarskoga¹⁰. Hvarsko kazalište bilo je namijenjeno vlasteli i pučanima, u njemu su se prikazivale scenske i glazbeno-scenske predstave, izvođači su bili putujuće družine. Radilo je vjerojatno sve do 1796. godine. Te se godine u njemu smjestila vojska, koja ga je oštetila¹¹. Kazališno društvo, osnovano 1800. godine, obnovilo je zgradu o svom trošku. Nakon toga kazalište je nekoliko puta popravlano i jedanput detaljnije obnovljeno 1900. godine¹². Današnji izgled i prostorna organizacija potječu iz vremena tih obnova (sl. 1, 2. i 3). Godine 1800. nesumnjivo su postojale lože, koje su tijekom sljedećih obnova mijenjale izgled, a njihov je broj povećan na štetu pozornice.

⁷ Batušić, 1978:209.

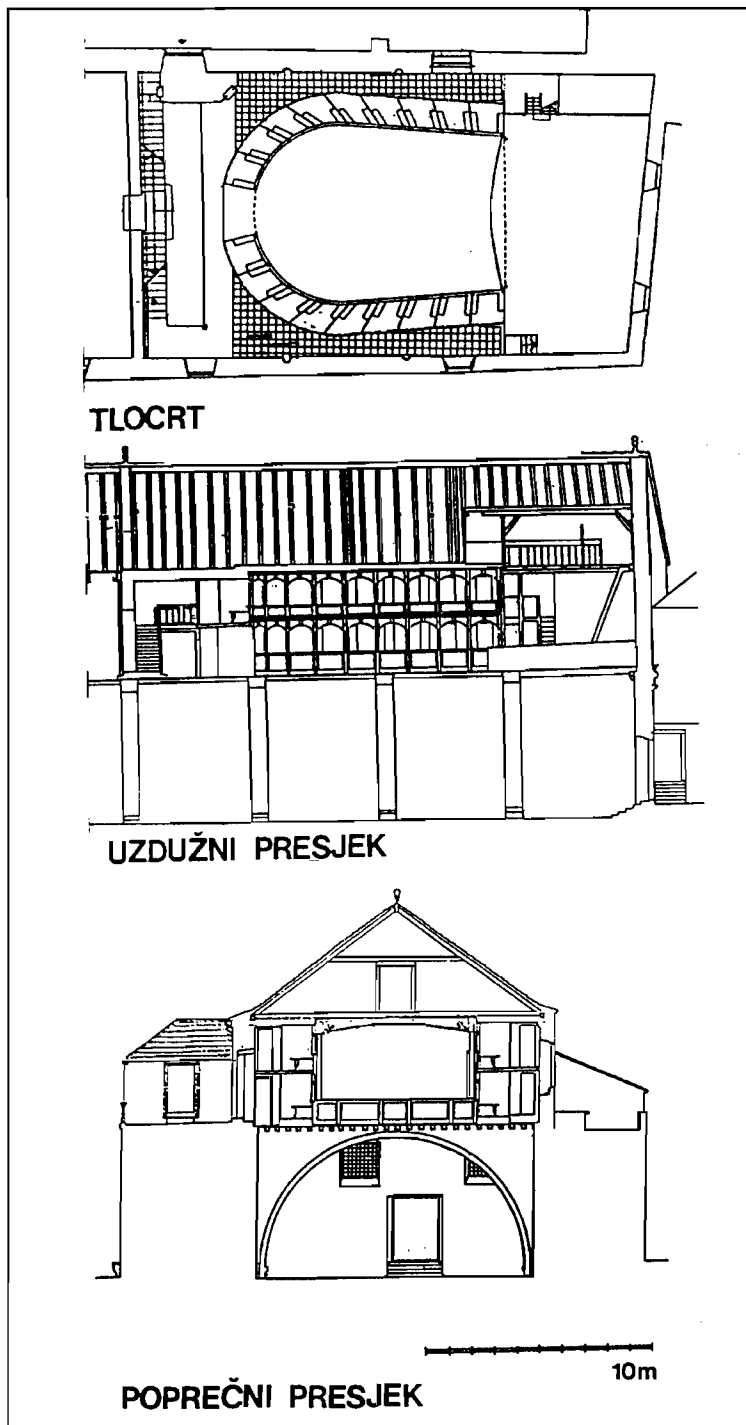
⁸ Batušić, 1978:138-139; Nikolanci, 1980; Novak, 1936:9; Novak, 1960:171; Novak, 1961:105; Petrić, 1981:11; Perković, 1989:20

⁹ Batušić, 1978:139; Fisković, 1978:180; Fisković, 1980:276, 285-286; Nikolanci, 1975; Nikolanci, 1978; Nikolanci, 1980; Prosperov Novak, 1975:79.

¹⁰ Iz arhivskih dokumenata poznato je da su prije toga postojala neka kazališta, ali čini se da nisu bila tog tipa, već su bila namijenjena uskom krugu publike i bila su drukčije arhitektonske organizacije (Ricci, 1971:149,150).

¹¹ Batušić, 1978:143; Fisković, 1978; Fisković, 1980:279; Novak Đ., 1978:80; Novak, G., 1960:171.

¹² Batušić, 1978:143; Bučić, 1956; Fisković, 1979:6; Fisković, 1980; Nikolanci 1975; Novak, Đ., 1978; Novak, G., 1936:9; Novak, G., 1960:171-172; Petrić, 1981:11; Perković, 1989:20; Prosperov Novak, 1975.

SL. 1. HVARSKO KAZALIŠTE.

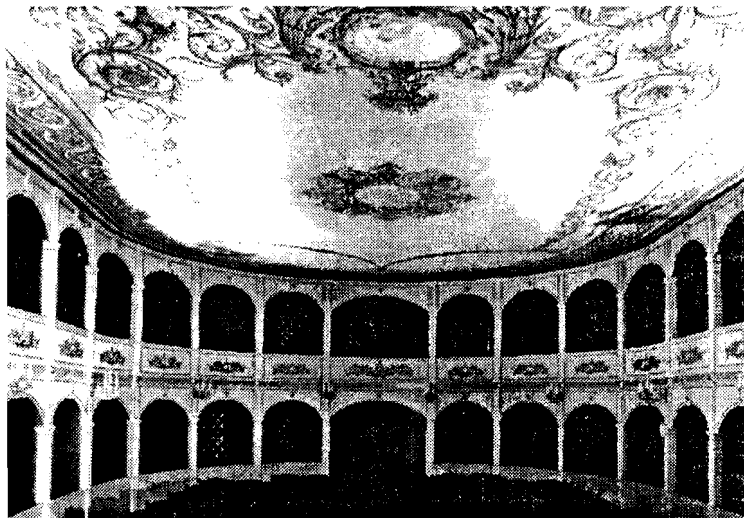
Izvor - *Štamparica*
 Snimak postojećeg stanja izradili
 Bezić, B., Nikšić, G., Popović, M.,
 Regionalni zavod za zaštitu spo-
 menika kulture, Split, 1986. god.

FIG. 1. HVAR THEATRE; ARCHITECTURAL DRAWING OF PRESENT CONDITION

SL. 2. HVARSKO KAZALIŠTE,
UNUTRAŠNJOŠT

Fotografija: Živko Bačić, Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture, Split

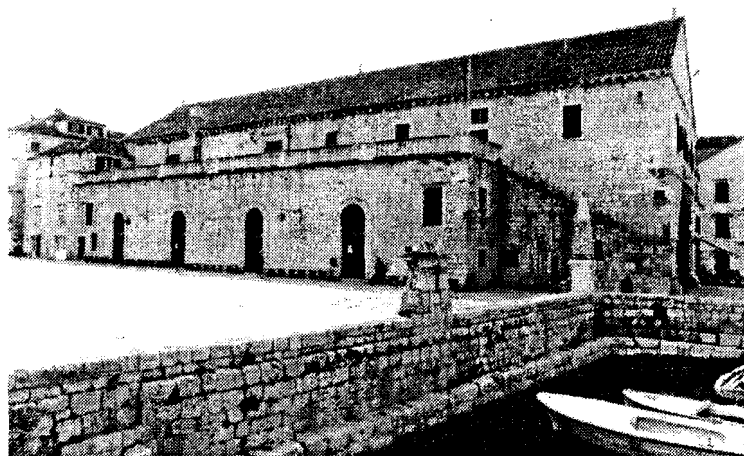
FG. 2. HVAR THEATRE. INTERIOR

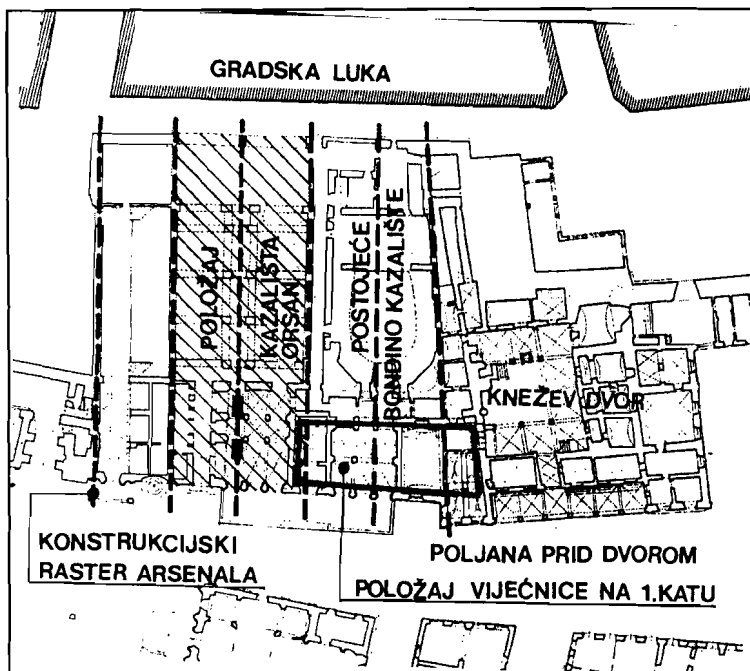
SL. 3. ZGRADA HVARSKOG
ARSENALA I KAZALIŠTA

Fotografija: Živko Bačić, Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture, Split

FG. 3. BUILDING OF HVAR
ARSENAL AND THEATRE

Zanima nas izvorni izgled kazališta. Budući da je riječ o vrlo ranom kazalištu, moguće su dvije osnovne prostorne organizacije. Prva je ona koju možemo vidjeti u kasnorenesansnim talijanskim kazalištima (poznate su tri sačuvane zgrade: *Teatro Olimpico* u Vicenzi, iz 1585. godine; kazalište u *Sabbioneti*, iz 1590. godine; *Teatro Farnese* u Parmi, iz 1628. godine). Ta su kazališta preteče baroknog tipa kazališnih zgrada. Gledališta su stepenasta, po uzoru na antička kazališta. Iznad gledališta je galerija, koja još tada nije podijeljena na lože. Nastaje i scenski portal (*Sabbioneta* ga još nema, u *Teatro Farnese* je već jasno vidljiv). U *Sabbioneti* i *Teatro Olimpico* pozornice su malene, opremljene fiksnom scenografijom. *Teatro Farnese* već ima duboku pozornicu s karakterističnim baroknim kliznim kulisama, nadstropjem i mehanizacijom¹³. Takva pozornica koristit će se i razvijati se tijekom

SL. 4. POLOŽAJ KAZALIŠTA ORSAN UCRTAN NA SNIMKU POSTOJEĆEG STANJA

Rekonstrukcija - Реконострајка: Benić, Perković, Šegvić, 1982

FG. 4. POSITION OF THE ORSAN THEATRE DRAWN INTO THE ARCHITECTURAL DRAWING OF THE PRESENT CONDITION

cijeloga baroknog razdoblja. Druga prostorna koncepcija, koja je moguća i u hvarskom primjeru, ima galerije s ložama (eventualno i bez njih), naglašen scenski portal i jasno odvojen prostor pozornice. Nije utvrđeno kada su se u Italiji zapravo pojavila kazališta s ložama. U vrijeme izgradnje hvarskog kazališta svakako je već poznat pojam galerije koja nije podijeljena na lože (*Teatro Saline* u Piacenzi, iz 1592. godine¹⁴). U hvarskom su kazalištu moguća oba rješenja, za sada se analiza mora zaustaviti na toj dvojbi, jer bez detaljnih istraživanja nema elemenata za rekonstrukciju.

U posljednje vrijeme postoji inicijativa da se to kazalište istraži i obnovi. Iako ono danas više nije u svom izvornom obliku, to je naša velika vrijednost, jer to nije samo naše najstarije kazalište koje je gotovo neprekidno u funkciji, već je to i jedno od najstarijih kazališta u Europi. Osim obnove i održavanja zgrade, potreban je i opsežan istraživački rad koji bi mogao rasvijetliti njezin prvobitni oblik i razvoj.

Kazalište Orsan u Dubrovniku

Nakon što je 1667. godine u potresu oštećen, dubrovački arsenal (Orsan) izgubio je svoju funkciju brodogradilišta i postao skladište materijala. Prva vijest o tom kazalištu potječe iz 1681. godine, kada je dubrovačka vlada zabranila grupi plemića da daju predstave u Orsanu (u kojemu su oni već uredili prostor). Ipak je već sljedeće godine u tom prostoru prvi put izvedena predstava¹⁵.

U tom su se kazalištu prikazivala scenska i glazbeno-scenska djela, izvodili se koncerti i održavali plesovi. Izvođači su bile domaće i strane amaterske družine, a publika se sastojala od plemića i pučana. Sve je strogo kontrolirala dubrovačka vlast, koja je nadzirala repertoar i izdavala razne odredbe u vezi s kazalištem.

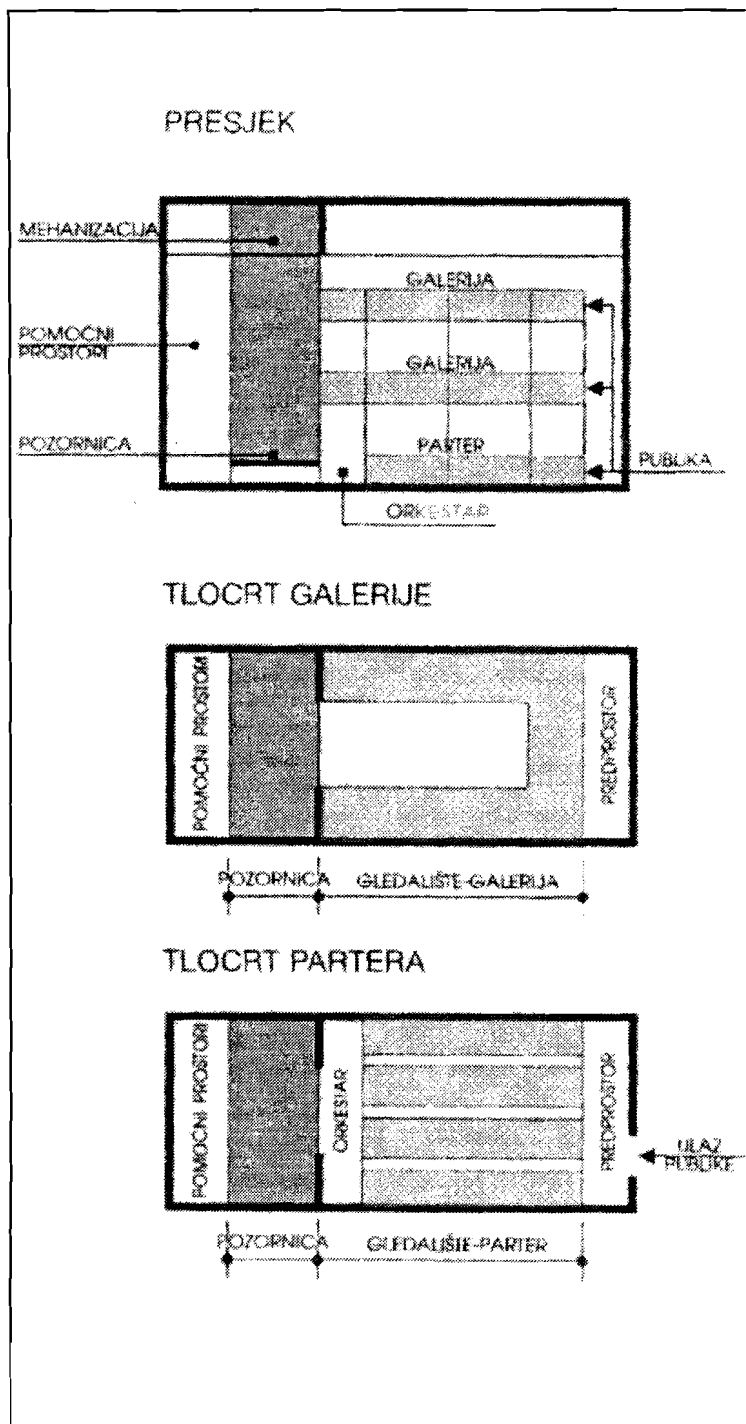
¹³ Prve klizne kulise spominju se 1605. godine u *Teatro degli Interpidi* u Ferrari. Njihov je graditelj G. B. Aleotti, koji je i autor *Teatra Farnese*. Sustav kliznih kulisa se postupno usavršavao i primjenjivao tijekom cijelog razdoblja baroka.

¹⁴ Ricci, 1971:149.

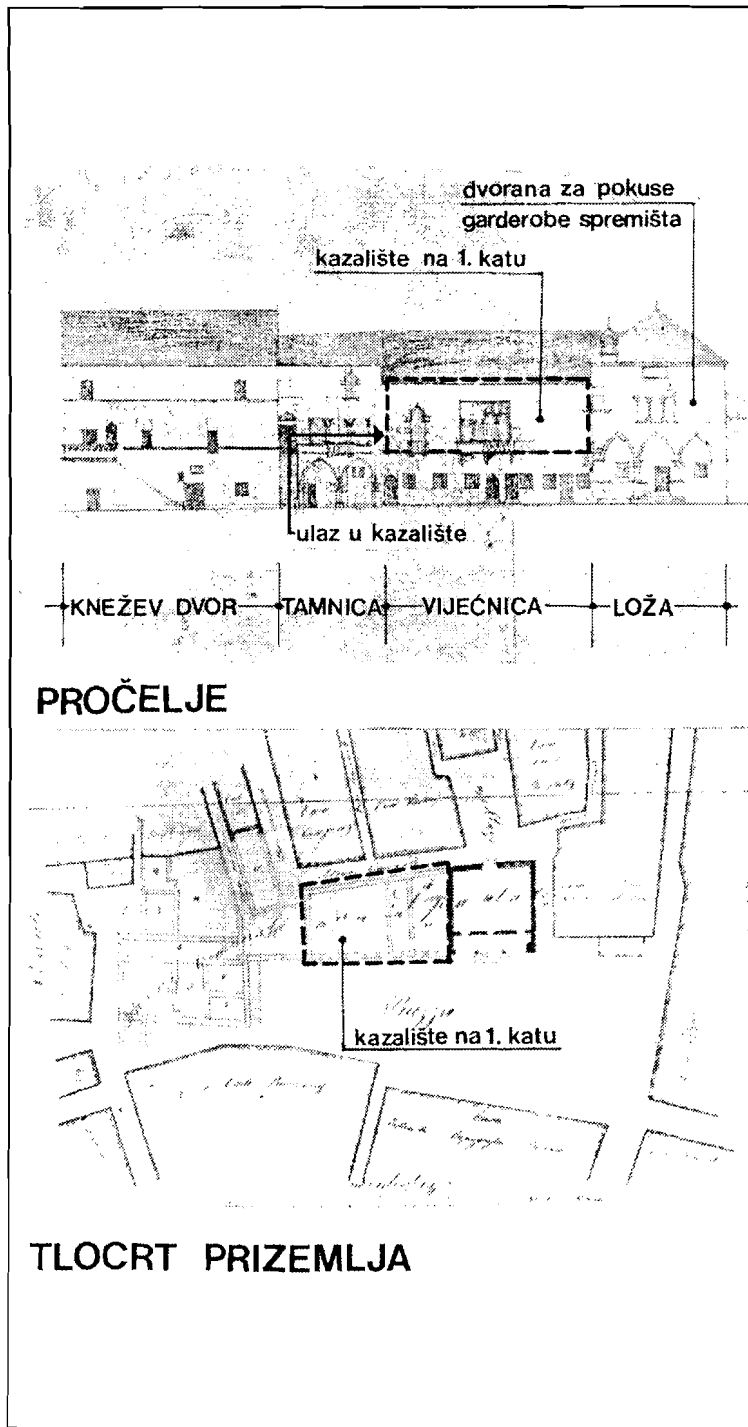
¹⁵ Benić, N., 1953:329; Pantić, 1952:44, 45.

SL. 5. IDEJNA REKONSTRUKCIJA KAZALIŠTA ORSAN - TIPIČNA SHEMA JEDNOSTAVNOGA BAROKNOG KAZALIŠTA

FIG. 5. CONCEPTUAL RECONSTRUCTION OF THE ORSAN THEATRE - THE TYPICAL PLAN OF A SIMPLE BAROQUE THEATRE

SL. 6. TLOCRT I PROČELJE KNEŽEVA DVORA, VIJEĆNICE I GRADSKE LOŽE U SPLITU S UCRTANIM POLOŽAJEM KAZALIŠTA

Arh. snimka - Perspektivni prikaz
Vicko Andrića, 1820.

FIG. 6. GROUND PLAN AND FACADE OF THE RECTOR'S PALACE, TOWN HALL AND CITY LOGGIA IN SPLIT

Arsenal se sastojao od četiri odjeljka podijeljena lukovima. Kazalište se nalazilo u dva odjeljka što ih danas zauzima Gradska kavana (sl. 4). Ukupne unutarnje mjere tog prostora iznose oko 17x53 m. Kazališna dvorana nije zauzimala cijeli taj prostor. Za adaptaciju Orsana zacijelo je srušen dio stupova između dva odjeljka (možda su stupovi bili srušeni već prije). Kako se na nacrtu neizvedenog projekta za dubrovačko kazalište iz 1857. godine¹⁶ vide dva zapadna stupa, kazališna se dvorana prilično sigurno može locirati u istočni dio arsenala.

Arhitektonska organizacija kazališta može se rekonstruirati iz sačuvanih dokumenata¹⁷ (sl. 5). Gledalište se sastojalo od partera i dvije galerije koje nisu bile podijeljene u lože. Gledatelji su bili podijeljeni po staležu i spolu. Jedna galerija (vjerojatno donja) bila je namijenjena dubrovačkim vladikama, a gornja uglednim pučankama. Svaka je imala pedesetak mjesta. Parter je bio namijenjen muškoj publici. U njemu su bile postavljene drvene pomične klupe s tri prolaza - jednim po sredini i dvama sa strane. Čini se da su ispod galerije u parteru postojale stube s klupama na kojima su sjedila vlastela (takav postav publike može se naći u talijanskim ranobaroknim kazalištima). Galerije su bile izgrađene od drveta.

Između pozornice i gledališta nalazio se orkestar¹⁸ (ne posebno deniveliran). Pozornica je od gledališta bila odvojena portalom, koji je u to vrijeme već nužan element kazališne zgrade. Zacijelo je imala neke uređaje u nadstropju, a možda i u podu, jer su prikazane predstave zahtijevale mehanizaciju.

U arsenalu je bilo dovoljno prostora za pomoćne prostorije izvođača i publice. Sigurno su postojale garderobe i spremišta, a iz arhivskih podataka s kraja 17. stoljeća¹⁹ saznajemo da su se uređivali prostori za primadonu, čuvara a znamo da je kazalište imalo i frizerku. Moguće je također da je imalo pretprostor za publiku, i to u ulaznome (zapadnom) dijelu, gdje su postojala već spomenuta dva stupa. No kako jedan suvremeni šaljivi opis²⁰ spominje "paklenu buku s Place", zaključujemo da nije bio odijeljen od dvorane jer bi u tom slučaju akustički izolirao kazalište.

Iz arhivskih podataka saznajemo o raznim uređenjima i popravcima u kazalištu²¹. Sve je troškove snosila dubrovačka vlada. Kazalište Orsan izgorjelo je 1817. godine u velikom požaru zajedno s Vijećnicom²².

Blok između zvonika i Kneževa dvora u samom središtu Dubrovnika vrlo je zanimljiv za povijest našeg kazališta. Prije Orsana predstave su se održavale u dvorani Vijećnice. Francuska uprava je 1809. godine u istoj toj dvorani počela uređivati kazalište²³ koje je izgorjelo zajedno s Orsanom. Nakon toga je 1865. godine otvoreno Bondino kazalište, sagrađeno na mjestu dvaju susjednih odjeljaka arsenala. Knežev dvor već tridesetak godina služi kao pozornica za vrijeme Ljetnih igara, a poljana Prid dvorom služi kao otvoreni prostor za prikazivanje priredaba još od renesanse do danas. Taj arhitektonski sklop sa čak šest pozornica prava je slika bogatoga kazališnog života koji u ovom gradu kontinuirano stoljećima²⁴ (sl. 5).

Kazalište u postaji gradske straže u Zadru

O tom je kazalištu poznat samo podatak da je 1697. godine otvoreno u postaji gradske straže (corpo di guardia)²⁵. Tome je 1680. godine prethodila neostvarena namjera da se kazalište uredi u skladištu oružja - zgrada je za tu namjenu već bila ispražnjena, ali se zbog nama nepoznatih razloga to nije ostvarilo²⁶.

¹⁶ Nacrt se čuva u Historijskom arhivu u Dubrovniku.

¹⁷ Brojni dokumenti o kazalištu Orsan objavljeni su u: Bentić, N., 1953; Pantić 1952; Mujačić, 1956.

¹⁸ Glazbenici su u renesansi stajali izvan pozornice ili na stubama gledališta. Polovicom 16. stoljeća glazba postaje sve važnija, pa se glazbenici smještaju u pozadini scene. U daljnjem razvoju oni prelaze ispred pozornice, a još kasnije prostor orkestra je deniveliran.

¹⁹ Bentić, N., 1953:333; Mujačić, 1956:86.

²⁰ Šaljiva pjesma Đure Ferića (1739-1830) objavljena u: Pantić, 1955:145.

²¹ Bentić, N., 1953:333-334.

²² Batušić, 1978:153, 156.

²³ Popović, P., *Jedan dokument o dubrovačkom pozorištu iz 1809. godine*, "Prilozi za književnost, jezik, historiju i folklor", knj. XIV, sv. I. i II, Beograd, 1934, str. 184-186; Batušić, 1978:154. Na temelju postojeće građe o tom kazalištu nije jasno je li ono ikada dovršeno.

²⁴ Pavić, 1986.

²⁵ Batušić, 1978:144; Perković, 1989:17.

²⁶ Batušić, 1978:143; Fisković, Č. *Pokladne svečanosti i kazališne igre XVI. st. u Korčuli*, "Mogućnosti", br. 5, Split, 1975, str. 558-567.

Kazališta 18. stoljeća

Kazalište u dvorani plemićkog vijeća općine u Trogiru

Kazalište je nastalo krajem 16. ili početkom 17. stoljeća u dvorani plemićkog vijeća na prvom katu gradske vijećnice sagrađene u 15. stoljeću²⁷. Osim predstava putujućih družina i mjesnih diletanata, održavali su se i koncerti, a knez koji je stanovao u istoj kući na drugom katu priređivao je plesove. Nema podataka o investitoru, ali analogijom s drugim gradovima smatramo da je to vjerojatno bila sama komuna.

Dvorana u kojoj se nalazilo kazalište bila je dimenzija 21x6 m. Gledalište je imalo parter s pomičnim klupama i jedan red loža²⁸. Budući da je to kazalište bilo premaleno, a vjerojatno i u lošem stanju, krajem 18. stoljeća u Trogiru se vodi rasprava treba li sagrađiti novo kazalište ili obnoviti postojeće. Odlučeno je da se prihvati drugo rješenje. Graditelj prvobitnog kazališta je nepoznat, ali zato znamo za autora obnove. Riječ je o Nikoli Nakiću, rođnome 1763. godine u Kninu, graditelju koji je djelovao i u Istri, Zadru i Splitu²⁹. Kazalište je obnovljeno novcem što ga je dalo u to vrijeme osnovano kazališno društvo. Umjesto jednog reda loža, sagrađena su dva (u donjem 12, u gornjem 13 loža), a u svaku su se ložu mogle smjestiti četiri osobe. U sredini na prvom katu bila je najveća, općinska loža. Ta središnja, istaknuta loža obilježje je baroknog kazališta. U njoj su sjedili vladari - u nas su to obično bili čelnici gradske uprave. U parteru je bilo 19 pomičnih klupa, a bila su predviđena i mjesta za stajanje³⁰. Po svim tim podacima može se procijeniti da je kazalište moglo primiti 200-250 gledalaca.

O pozornici nema sačuvanih podataka. Zbog skućenog prostora vjerojatno su uređaji bili skromni. Svakako su postojale barokne klizne kulise (dosta je bogat fundus dekoracija iz sačuvanog popisa iz 1803. godine³¹). Kazalište se koristilo i još nekim prostorima na prvom katu kao prostorijama za glumce i spremišta.

Vijećnica postoji i danas, ali kazalištu nema traga jer je zatvoreno 1882. godine zbog austrijskih sigurnosnih propisa³², a cijela je zgrada temeljito obnovljena 1890-ih godina.

Kazalište u vijećnici u Splitu

Na sjevernoj strani Narodnog trga u Splitu nalazio se kompleks kneževa dvora, vijećnice i gradske lože. Kazalište je bilo smješteno na prvom katu srednje zgrade - u kasnogotičkoj vijećnici sagrađenoj u 15. stoljeću³³. Nije poznato od kada je to kazalište radilo, a prva vijest o jednoj predstavi datira između 1742. i 1745. godine³⁴. Ne znamo je li i to kazalište sagrađila komuna. Za sada je poznato da je grad oko 1750. godine podmirivao troškove rasvjete, te da su krajem 18. stoljeća plemićke obitelji bile vlasnici loža³⁵. Možda su te obitelji sudjelovale i u troškovima izgradnje kazališta. Kazalište je već 1740-ih godina, kada se prvi put spominje, imalo tri reda loža i parter. Dimenzije dvorane bile su oko 19x9 m. Pozornica se nalazila na istočnoj strani i o njoj nije ništa poznato. Međutim kad je riječ o tom kazalištu nešto više znamo o pomoćnim prostorima. Dvorana za pokuse i spremište kulisa i rekvizita nalazila se na prvom katu gradske lože iza pozornice, a uz nju su bile smještene i dvije garderobe za glumce. Kao ulazni pretprostor za publiku služio je otvoreni trijem, a u drugoj polovici 18. stoljeća u prizemlju se nalazila kavana, kojom se očito koristilo kazalište³⁶.

Julije Bajamonti navodi da je zgrada bila "krasno obnovljena" (*vagamente rifatto*)³⁷ 1770. godine. Kazalište u vijećnici zatvoreno je 1817. godine zbog do-

²⁷ Batušić, 1978:305; Omašić, 1975:111-112; Slade Šilović, 1922:320.

²⁸ Batušić, 1978:305; Omašić, 1975:112.

²⁹ Batušić, 1978:305; Omašić, 1975:112-114; Perković, 1989:19.

³⁰ Omašić, 1975:113-115.

³¹ Batušić, 1978:305; Omašić, 1975:115.

³² Česti požari u kazalištima uzrokovali su i ljudske žrtve. Zato je austrijska vlast donijela protupožarne propise kojima mnoga kazališta nisu udovoljavala, pa su morala biti zatvorena. U daljnjem razvoju ti su propisi uzrokovali arhitektonske promjene baroknog tipa kazališta.

³³ Batušić, 1978:306; Fisković, 1954 (a), Fisković, 1971; Fisković, 1979 (b); Novak, G., 1938:7; Mirković, V., 1980.

³⁴ Fisković, 1971:170-173; Fisković, 1979 (b):346-348; Perković, 1989:11.

³⁵ Fisković, 1971:174; Fisković, 1979 (b):348-349; Batušić, 1978:306.

³⁶ Fisković, 1954 (b); Fisković, 1971, Fisković 1979 (b).

³⁷ Fisković, 1979 (b):348.

SL. 7. TLOCRT PRIZEMLJA, PRVOG I DRUGOG KATA NOBILE TEATRA

PRIZEMLJE: 1 - POZORNICA I PROSTOR ISPOD POZORNICE, 2 - ŠAPTIĆ, 3 - PROSTOR IZJEGLAVUVA ZBORA, 4 - PROSTOR IZJEGLAVUVA (ISPOD POZORNICE), 5 - STUBIŠTE ZA IZLAZAK NA POZORNICU, 6 - IZLAZ IZ PROSTORA ISPOD POZORNICE NA ULICU, 7 - ULAZ NA POZORNICU IZ HODNIKA LOŽE, 8 - ZAHOD ISPOD POZORNICE, 9 - PARTER I ORKESTAR, 10 - LOŽE, 11 - ULAZ U PARTER, 12 - HODNIK LOŽA, 13 - STUBE ZA GORNJI KAT LOŽA, 14 - PROZORI S REŠETKAMA, 15 - SPREMISTE DRVA, 16 - VRATA VELIKE LOŽE, 17 - STUBE ZA HODNIK LOŽA, 18 - ATRIJ, 19 - VRATA IZLAZA, 20 - VOJNA STRAŽA, 21 - ŠANK KAVANE, 22 - BUNAR, 23 - HODNIK, 24 - KAVANSKI PROSTOR, 25 - KAMIN KAVANE, 26 - VOČARNA, 27 - ULAZNI PROSTOR I BILIJETRI, 28 - BILIJETARNA, 29 - GLAVNI ULAZ I VESTIBUL, 30 - KAZALIŠNO DVORIŠTE, 31 - VANJSKO STUBIŠTE, 32 - ZAHOD, 33 - IZLAZ NA ULICU, 34 - ULAZ U VOČARNICU, 35 - ULICA TEATRO NOBILE

PRVI KAT: 1 - FOAJE I RAZVOĐAČI, 2 - ČARDEPIJA, 3 - ULAZI U HODNIK PRVOG REDA LOŽA, 4 - ULAZ U PROSTOR RAZVOĐAČA, 5 - HODNIK, 6 - KROJACIČKA, 7 - STUBIŠTE ZA DRUGI KAT, 8 - SOBICA ZA ŠMINKANJE, 9 - STUBIŠTE, 10 - STUBIŠTE

DRUGI KAT: KUĆEPAZITELJEV STAN: 1 - SOBA, 2 - KUHINJA, 3 - HODNIK, 4 - LABORATORIJ ZA VATROMET, 5 - STUBIŠTE, 6 - IZBA

Izvor: [illegible]

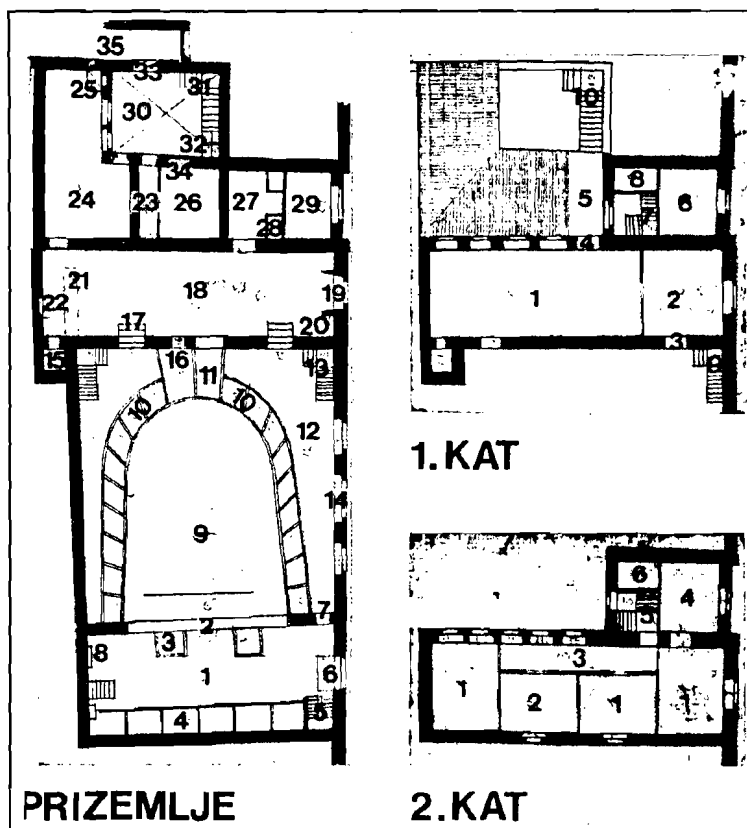
Sabalich, G., *Cronistoria anadotica del teatro nobile di Zara 1781-1881*, Fiume, 1904, Perkovac, 1989,30

FIG. 7. GROUND PLAN OF GROUND FLOOR, FIRST AND SECOND FLOOR OF THE NOBILE TEATRO

GROUND FLOOR: 1 - STAGE AND AREA UNDER STAGE, 2 - PROMPT BOX, 3 - PREMISES FOR THE CHORUS, 4 - PREMISES FOR THE ACTORS (UNDER THE STAGE), 5 - STAIRS LEADING TO THE STAGE, 6 - STREET EXIT FROM AREA UNDER STAGE, 7 - STAGE ENTRANCE FROM CORRIDOR BEHIND THE BOXES, 8 - TOILET UNDER THE STAGE, 9 - FRONT STALLS AND ORCHESTRA PIT, 10 - BOXES, 11 - ENTRANCE TO FRONT STALLS, 12 - CORRIDOR BEHIND THE BOXES, 13 - STAIRS LEADING TO UPPER ROW OF BOXES, 14 - BARRED WINDOWS, 15 - WOOD STORE, 16 - DOOR OF GREAT BOX, 17 - STAIRS LEADING TO CORRIDOR BEHIND THE BOXES, 18 - ATHIUM, 19 - EXIT DOOR, 20 - MILITARY GUARD, 21 - CAFE BAR, 22 - WELL, 23 - CORRIDOR, 24 - CAFE AREA, 25 - CAFE FIREPLACE, 26 - FRUIT SHOP, 27 - ENTRANCE HALL AND TICKET COLLECTORS, 28 - TICKET OFFICE, 29 - MAIN ENTRANCE AND VESTIBULE, 30 - THEATRE COURTYARD, 31 - OUTSIDE STAIRCASE, 32 - TOILETS, 33 - EXIT INTO SIDE STREET, 34 - ENTRANCE TO FRUIT SHOP, 35 - TEATRO NOBILE STREET

FIRST FLOOR: 1 - FOYER AND USHERS, 2 - CLOAKROOM HALL, 3 - ENTRANCE TO CORRIDOR BEHIND THE FIRST ROW OF BOXES, 4 - ENTRANCE TO USHERS' ROOM, 5 - CORRIDOR, 6 - SEWING ROOM, 7 - STAIRS LEADING TO SECOND STORY, 8 - MAKE-UP ROOM, 9 - STAIRS, 10 - STAIRS

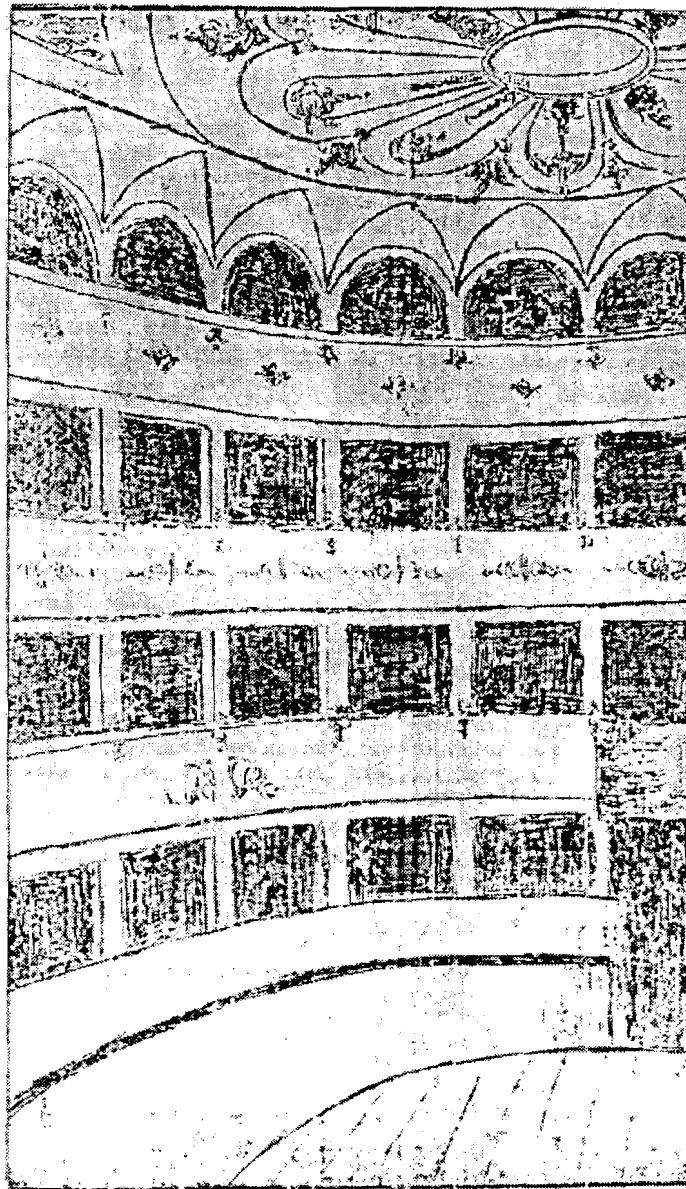
SECOND FLOOR: CONCIERGE'S FLAT: 1 - ROOM, 2 - KITCHEN, 3 - CORRIDOR, 4 - FIREWORKS LABORATORY, 5 - STAIRS, 6 - LARDER

trajalosti, a iz istog je razloga 1821. godine srušen cijeli kompleks. Sačuvana je snimka postojećeg stanja zgrada prije rušenja, koju je izradio Vicko Andrić³⁸. Iako ona, nažalost, ne sadrži tlocrt prvog kata, iz drugih se nacрта može rekonstruirati veličina, položaj i prostorna organizacija kazališta (sl. 6).

Zadarska kazališta - Nobile Teatro

Zanimljivo je da u Zadru u 18. stoljeću djeluju čak tri kazališta. Prva dva do sada nisu pobliže proučena. Pretpostavljamo da već spomenuto **kazalište u postaji gradske straže** iz 17. stoljeća nije dugo bilo u upotrebi, jer u prvoj polovici 18. stoljeća nastaje **kazalište u dvorani kneževih palača** (*Teatro nella Corte*), namijenjeno amaterskim društinama. To je kazalište sigurno postojalo 1744. godine, kada ga spominje mletački komediograf Carlo Gozze, koji je u njemu i nastupao³⁹. Ne znamo do kada je radilo, niti je li još postojalo 1751. godine, kada se spominje sljedeće **kazalište u palači Fozza**⁴⁰. Nijedna od tih zgrada vjerojatno nije odgovarala zahtjevima grada, očito vrlo zainteresiranoga za kazališni život, jer se 1783. godine otvara **Nobile Teatro**⁴¹. Riječ je o posebno građenoj zgradi, a ne više o adaptiranim. Tu zgradu možemo cjelovitije sagledati jer postoje njezini (doduše, nedatirani) tlocrti te prikazi unutrašnjosti (sl. 7 i 8). Gledalište se sastojalo od partera i četiri reda loža. Galerije s ložama potkavastog su tlocrtnog oblika. Dvije ravne stranice potkove šire se u smjeru pozornice radi bolje vidljivosti. Na prvom

SL. 8. CRTEZ UNUTRAŠNJO-
STI NOBILE TEATRA

Izvor: Čopić,
Perković, 1989:30

FG. 8. DRAWING OF THE IN-
TERIOR OF THE NOBILE TE-
ATRO

katu nalaze se dvije središnje lože. Dva simetrična stubišta u kutovima hodnika iza loža uobičajena su u baroknim kazalištima. Pozornica je plitka i relativno uska. U nacrtu je posebno označeno mjesto orkestra, ali nije jasno je li bio deniveliran u odnosu prema parketu. Uočavamo imponzantan broj pomoćnih prostorija za izvođače i za publiku. Treba napomenuti da je zgrada adaptirana dva puta - 1835. i 1853. godine⁴², pa je moguće da u izvornom obliku nije imala sve te prostore⁴³. Osim

³⁸ Fisković, 1954 (a); Perković, 1989:11.

³⁹ Batusić, 1978:302.

⁴⁰ Batusić, 1978:302; Perković, 1989:17; u navedenim djelima spominje se i *Amiteatro Manzin* kao kazalište građeno u 18. stoljeću. Međutim, novija su istraživanja pokazala da je kazalište tog naziva postojalo od 1875. do 1882. godine (Stagličić, M., *Graditeljstvo u Zadru 1868-1918*, Društvo povjesničara umjetnosti SR Hrvatske, knj. XLII, 1988, str. 17).

⁴¹ Batusić, 1978:302; Bezić, 1964:610; Sabalich, 1904:5.

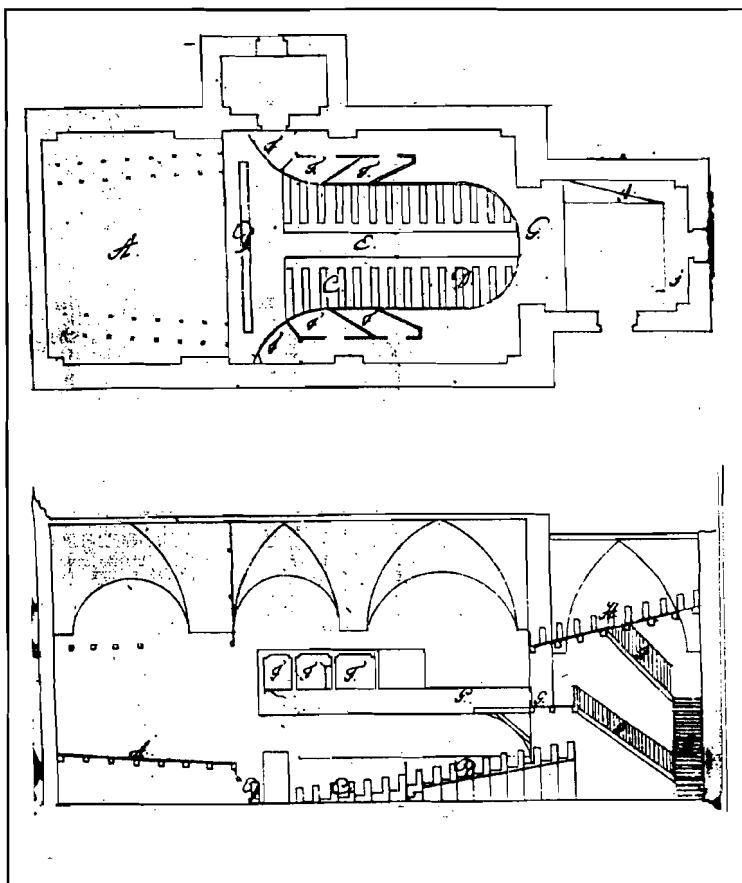
⁴² Batusić, 1978:302; Perković, 1989:17.

⁴³ U: Sabalich, 1904:5, navedeno je da je kazalište čim je sagrađeno imalo dosta pomoćnih prostorija, osobito za publiku ("una sala, una saletta, un magazzino superiore, un atrio, botteghini e cortile").

SL. 9. PROJEKT ZA KAZALIŠTE U BIVŠOJ CRKVI SAMOSTANA KLARISA: A - POZORNICA, B - ORKESTAR, C - PREDNJI PARKET, D - STRAŽNJI PARKET, E - PROLAZ, F - ŠEST LOŽA, G - GALERIJA, H - BALKON, I - STUBIŠTA ZA GALERIJU I BALKON

Izvor: S. Batušić, 1974:112

FIG. 9. DESIGN FOR THE THEATRE IN THE FORMER CHURCH OF THE CLARISSAN CONVENT: A - STAGE, B - ORCHESTRA PIT, C - FRONT STALLS, D - BACK STALLS, E - AISLE, F - SIX BOXES, G - GALLERY, H - BALCONY, I - STAIRS LEADING TO GALLERY AND BALCONY

toga, te tlocrte ne možemo smatrati potpuno vjerodostojnima za rekonstrukciju prvobitnog izgleda, jer su vjerojatno nastali u 19. stoljeću. Nobile Teatro je, kao i mnoga druga, zatvoren 1882. godine, jer nije odgovarao protupožarnim propisima koje je donijela austrijska uprava.

Riječko kazalište

Podaci o prvom riječkom kazalištu dosta su skromni⁴⁴. Kazalište je nastalo 1750-ih godina u blizini vijećnice. Ne znamo na čiji je poticaj izgrađeno, ali je poznato da je bilo privatno vlasništvo, a krajem 18. stoljeća neko ga je vrijeme uzela u najam općina. Imalo je čak 300 mjesta i dva ili više redova loža. Trajalo je do 1820. godine, kada ga je vlasnik preuredio u stambenu kuću.

Zagrebačka kazališta

Zagreb, u kojem kazališni život traje već dugo, sve do kraja 18. stoljeća nema pravu kazališnu dvoranu, već se predstave igraju u raznim zatvorenim i otvorenim prostorima. Samo isusovačke predstave imaju odgovarajući prostor za izvođenje, ali nedostaje kazalište u kojemu bi nastupale putujuće družine. Zato se

⁴⁴ Svi podaci o riječkom kazalištu potječu iz: Kobler, 1896:34.

oko 1785. godine u **refektoriju bivšeg samostana klarisa**, u današnjoj Opatičkoj ulici, adaptira kazališna dvorana⁴⁵. Samostan je ukinut 1782. godine i neko je vrijeme ostao bez namjene. Tijekom vremena u njega su smješteni razni javni sadržaji, tako i kazalište. Poznato je da su u njemu nastupale kazališne družine koje su ga iznajmljivale i na nekoliko godina, te su popravljale i održavale zgradu. Pretpostavljamo da je u troškovima izgradnje i održavanja sudjelovala i gradska vlast. Dvorana je bila približnih tlocrtnih dimenzija 8x18 m. Budući da je dvorana križno nadsvođena bačvastim svodom te da visina prostora u tjemenu luka iznosi oko 4 m, nije vjerojatno da je to kazalište imalo galeriju ili lože. Pretpostavljamo da je riječ o skromnoj adaptaciji prostora u koji je ugrađena povišena pozornica i postavljene klupe. Vjerojatno su postojale pomoćne prostorije za izvođače u prostorima bivšeg samostana.

Oko 1790. godine to je kazalište napušteno⁴⁶ jer očito nije zadovoljavalo potrebe grada. Gradska uprava tih godina raspravlja o gradnji novog kazališta. Godine 1785. predlaže se da se **dvorana akademije u gimnaziji na Katarinskom trgu** adaptira za javno kazalište⁴⁷. Osobito je zanimljiv prijedlog da se to učini u crkvi tog istog samostana, koja je eksekirana 1788. godine⁴⁸. Rasprava uz već sastavljeni troškovnik trajala je do 1789, kada je ustanovljeno da nema novea. Godine 1792. ponovno se bilježi isti pokušaj. Tada jedan privatnik nastoji otkupiti crkvu i sagraditi kazalište, ali ni njemu to nije uspjelo⁴⁹. Zanimljivi su nacrti za adaptaciju crkve u kazalište pronađeni u nekom arhivu u Budimpešti, koji, nažalost, nemaju datuma ni potpisa⁵⁰. Na njima su prikazani tlocrt i uzdužni presjek predloženog rješenja. Možda su ti nacrti nastali kao podloga za troškovnik o kojemu se raspravljalo oko 1788. godine. Projekt, pomalo lapidaran i s nekoliko nespretnih rješenja, prati tadašnje standarde u izgradnji kazališta. Kazalište je orijentirano obrnuto od crkve - na mjestu oltara je gledalište, a na mjestu klupa za vjernike je pozornica. Gledalište je prilagođeno postojećem prostoru. Stražnji dio partera koso se i vrlo strmo uzdiže. Postoje dvije galerije - donja, u glavnom crkvenom brodu, u prednjem dijelu ima po tri lože, a stražnji dio nije podijeljen ložama. Gornja galerija, također strma, nalazi se u apsidi i sadrži deset redova sjedalica. Parter je podijeljen karakterističnim srednjim prolazom, a tlocrt donje galerije ima oblik zvona, vrlo čest u baroknom kazalištu. Pozornica, opremljena kliznim kulisama, relativno je velika u odnosu prema gledalištu. Pomoćni prostori vjerojatno su bili predviđeni u bivšoj sakristiji (nacrt ne obuhvaća taj dio zgrade). Da je to kazalište ikad izgrađeno bio bi to vrlo zanimljiv primjer adaptacije.

Zanimanje za stalnim kazalištem u Zagrebu je veliko, pa se na samom kraju razdoblja kojim se bavimo, godine 1796, otvara **Pejačević-Amadéovo kazalište**⁵¹. Taj put inicijativa je potpuno privatna. Kazalište je dao sagraditi grof Antun Pejačević na prvom katu svoje palače u Demetrovoj 1, na Gornjem gradu, koja je osim kazališta imala i stanove za iznajmljivanje. Pejačević je kupio postojeću stariju zgradu, pregradio je i dodao dvokatno ulično pročelje s kazališnom dvoranom. Kazalište je promijenilo nekoliko vlasnika (između ostalih, vlasnik mu je bio i Antonije Amadé de Várkony, po kojem je ostao popularni naziv kazališta⁵²).

Predodžba o izgledu kazališta može se dobiti iz snimke stanja zgrade iz 1849. godine, koju je izradio Adolf Felbinger (sl. 10). Dvorana je bila tlocrtnih dimenzija oko 12x20 m, visine 6,5 m. Pozornica nije posebno označena. Nalazila se u trokutastoj prostoriji sa strane dvorane (u nacrtu upisano "soba"), vjerojatno se produžavala unutar dvorane. Imala je vrlo uski scenski portal - samo 3 m širok. Iznad trokutaste prostorije na drugom katu postoji još jednaka takva, za koju u nacrtu piše "orkestar". Takav smještaj orkestra iznad pozornice karakterističan je

⁴⁵ Batušić, S., 1974:108; Cvijic-Kassowitz, 1935; Laszowski, 1925.

⁴⁶ Batušić, S., 1974:108; Szabo, 1937:25.

⁴⁷ Batušić, S., 1974:108; Szabo, 1937:24.

⁴⁸ Batušić, S., 1974:111; Laszowski, 1925; Szabo, 1937:24.

⁴⁹ Fancev, 1938; Batušić, S., 1974:112.

⁵⁰ Nacrt je pronašao, ne zna se u kojem arhivu, i dao ih snimiti M. Breyer. Fotografije se čuvaju u Institutu za književnost i teatrologiju u Zagrebu (Batušić, S., 1974:109-111).

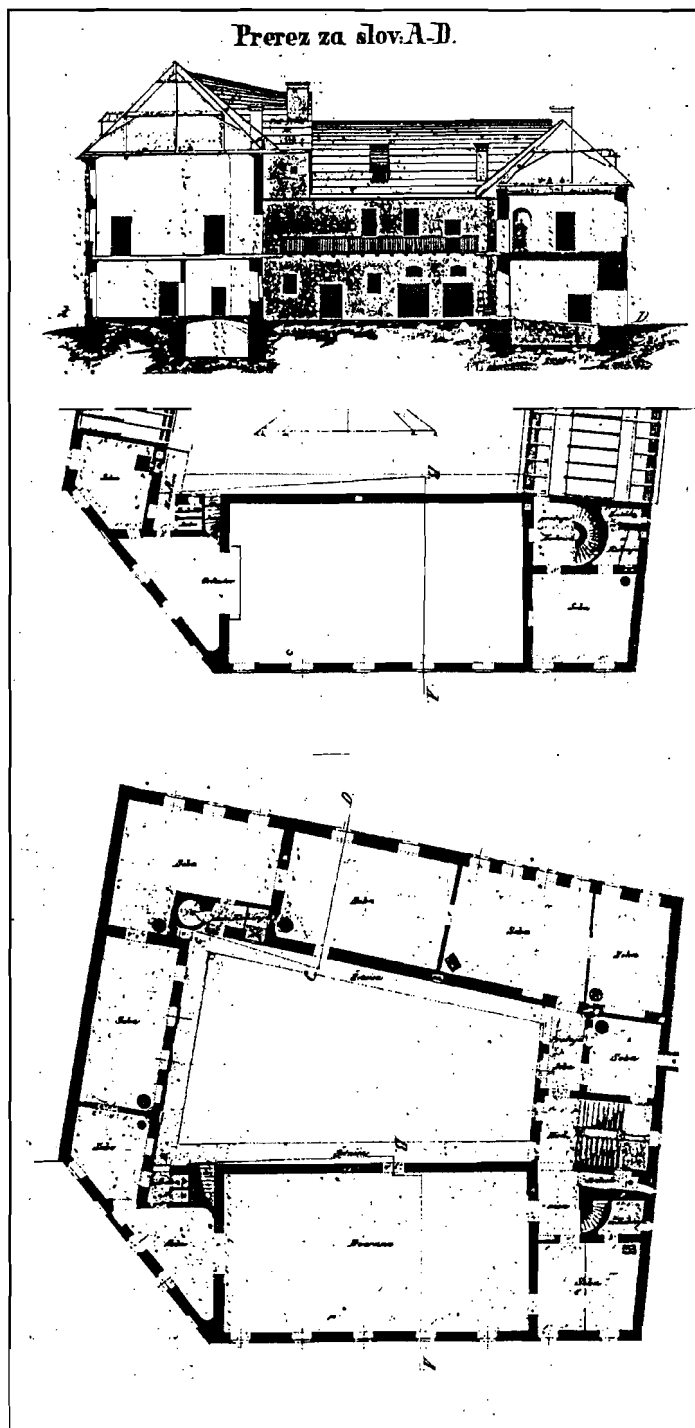
⁵¹ Batušić, 1978:221; Bilišić, Bedenko, G., Bedenko, V., Kovač, 1992:23; Dobronić, 1983:237.

⁵² Vidjeti bilješku 50.

SL. 10. PEJAČEVIĆ-AMADÉOVO KAZALIŠTE. SNIMKU POSTOJEĆEG STANJA IZ 1849. GODINE IZRADIO A. FELBINGER

Izvor - Bilušić, B., Bedenko, G., Bedenko, V., Kovač, L., 1992.

FG. 10. PEJACEVIC - AMADÉ THEATRE, ARCHITECTURAL DRAWING OF THE CONDITION IN 1849, BY A. FELBINGER

za kabaretna kazališta. Treba napomenuti kako je moguće da je takvu postavu pozornice i orkestra uredilo mađaronsko društvo Casino, koje se zgradom koristilo od 1845. godine⁵³. Pozornica je izvorno mogla biti sva u sklopu dvorane, a orkestar ispred nje. U parteru su se nalazile pomične sjedalice, a postojale su i dvije galerije s ložama.

Pejačević-Amadéovo kazalište radilo je do 1834. godine⁵⁴. Zgrada postoji i danas, u njoj se nalazi Prirodoslovni muzej.

Tvrđavsko kazalište u generalatskoj dvorani u Osijeku

Vojarna u osječkoj Tvrđi sagrađena je 1736. godine. Unutar te zgrade sredinom 18. stoljeća uređeno je kazalište kojim je upravljalo zapovjedništvo Tvrđine. Kazalište je bilo javno. Osim scenskih i glazbeno-scenskih predstava, u njemu su se održavali i plesovi, koncerti i sl. Točno vrijeme nastanka kazališta nije poznato, a prva u bilješkama spomenuta predstava održana je 1750. godine⁵⁵. Izgled tog kazališta za sada se ne može rekonstruirati. Ono je vjerojatno radilo sve do sredine 19. stoljeća⁵⁶, a zgrada postoji i danas.

Zaključak

Izgradnja kazališta u Hrvatskoj započela je vrlo rano, već 1612. godine u Hvaru. Hvarsko kazalište moglo je biti prijelazni tip kasnorenesansne kazališne zgrade, po uzoru na antičko kazalište, ali već s baroknim elementima. Nakon tog vrlo ranog primjera prošlo je sedamdesetak godina do sljedećega - dubrovačkog, kojim počinje razdoblje učestalije izgradnje.

Većina kazališta nastala je adaptacijom postojećih zgrada, te su zato prostorno ograničena. Uobičajena barokna arhitektonska organizacija prostora bila je ovakva: kazališna je dvorana scenskim portalom podijeljena na pozornicu i gledalište koje se sastoji od partera i jedne ili više galerija. Galerije su obično podijeljene na lože (Trogir, Split, Zadar), ali je to mogao biti i cjelovit prostor (Dubrovnik), što je uobičajeno u francuskome baroknom kazalištu.

Broj gledatelja se prema procjeni kreće od 150 do 300. To je za današnje pojmove malo, ali je dosta u odnosu prema broju stanovnika grada u ono doba (Hvar u 17. stoljeću ima nekoliko tisuća stanovnika, Dubrovnik poslije potresa 1667. godine ima tri do četiri tisuće žitelja, a Zagreb krajem 18. stoljeća sedam tisuća stanovnika).

Pozornice su u tim kazalištima dosta skromnih dimenzija, opremljene klinim kulisama, a djelomično vjerojatno i uređajima u nadstropju. Zgrade imaju i pomoćne prostore za izvođače - garderobe, spremišta, pokusne dvorane, a u 18. stoljeću i publika dobiva svoje prostore - foaje, kavanu itd.

Tijekom 17. i 18. stoljeća u nas se već potpuno razvio barokni model kazališne zgrade. U daljnjem razdoblju taj će se tip zgrade, koji možemo pratiti na brojnim primjerima, dalje razvijati i usavršavati, a mnogima od njih uspješno se koristimo sve do danas.

⁵³ Bilušić, B., Bedenko, G., Bedenko, V., Kovač, L., 1992:24; Dobronić, 1983:237; Szabo, 1937:25.

⁵⁴ Batušić, 1978:221; Bilušić, Bedenko, G., Bedenko, V., Kovač, 1992:23.

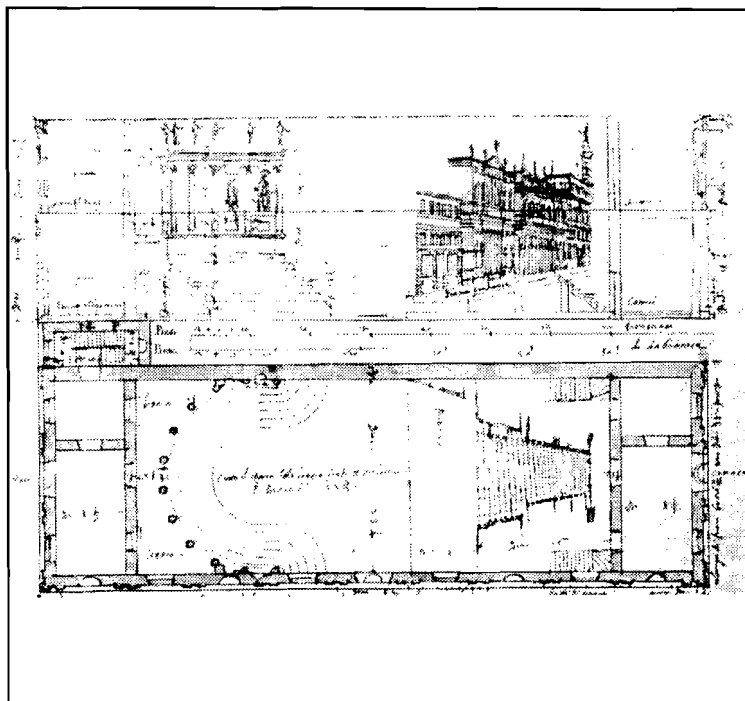
⁵⁵ Bösendorfer, 1948:271; Firinger, 1938; Papić, 1993:15.

⁵⁶ Firinger, K., *Osječko kazalište u prvoj polovini XIX stoljeća*, Spomen-knjiga o pedesetoj godišnjici Narodnog kazališta u Osijeku, 1909-1957, ur. Dubravko Jelčić, Osijek, 1957, str. 37.

SL. 11. TLOCRT I PRESJEK
KAZALIŠTA U SABBIONETI

Crtež: V. Scamozzi (1588)

FIG. 11. THEATRE IN SABBIONETA, GROUND PLAN AND SECTION

SL. 12. TEATRO DELL' ACCADEMIA DEGLI IMMOBILI U FIRENCI (CRTEŽ IZ 1657. G.)

FIG. 11. TEATRO DELL' ACCADEMIA DEGLI IMMOBILI, FIRENZA (DRAWING, 1657)

Literatura · Bibliography

Opća literatura o baroknim kazalištima u Europi i Hrvatskoj

1. Batušić, N., *Povijest hrvatskog kazališta*, Školska knjiga, Zagreb, 1978.
2. Baur-Heinhold, M., *Theater des Barock*, Verlag Georg D.W. Callwey, München, 1966.
3. Berthold, M., *Weltgeschichte des Theaters*, Alfred Kröner Verlag, Stuttgart, 1968.
4. Hartnoll, P.A., *Concise history of the theatre*, Thames and Hudson, London, 1968.
5. Krizmanić, J., Gotcheff, Lj., *Naše kazalište*, Zagreb, 1955.
6. Marsić, V., *Fellner i Helmer - Hrvatsko narodno kazalište od idejnog projekta do rekonstrukcije*, doktorska disertacija, Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1986.
7. Pavlič, A., *Prostori za prikazivanje priredbi na području grada Dubrovnika od 15. do kraja 19. stoljeća*, magistarski rad, Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 1986.
8. Perković, Z., *Arhitektura dalmatinskih kazališta s posebnim osvrtom na splitski teatar*, Logos, Split, 1989.
9. Ricci, G., *Teatri d'Italia*, Bramante Editrice, 1971.

Literatura o kazalištu u Hvaru

1. Batušić, N., *Pogledi na kazališni život Hvara u XVI, XVII i XVIII st. te njegovo mjesto u evropskim glumišnim zbivanjima*, "Hvarski zbornik", 5, Hvar, 1977, str. 329-343.
2. Bučić, R., *O javnim građevinama i zgradama u Hvaru*, Publikacija Historijskog arhiva Hvar, br. 3, Split, 1956.
3. Duboković Nadalini, N., *Prvo komunalno kazalište u Evropi*, Prilozi povijesti otoka Hvara IV, Hvar, 1974, str. 49-51.
4. Fisković, C., *Glazba, kazalište i ostale zabavne priredbe u Hvaru u 18. stoljeću*, "Mogućnosti", 2-3, Split, 1978, str. 146-181.
5. Fisković, C., (a), *Izgleđ hvarskog kazališta*, "Slobodna Dalmacija", 26.V.1979. god. XXXVII, br. 10616, Split, str. 6.
6. Fisković, C., *Izgleđ hvarskog kazališta*, "Mogućnosti", 2-3, 1980, Split, str. 276-302.
7. Nikolanci, M., *K pitanju hvarskog teatra*, "Hvarski zbornik", 3, Hvar, 1975, str. 335-345.
8. Nikolanci, M., *Na margini hvarskog teatra*, "Hvarski zbornik", 6, Hvar, 1978, str. 297-299.
9. Nikolanci, M., *Na poledini margine o hvarskom teatru*, "Mogućnosti", 12, 1980, Split, str. 1295-1313.
10. Novak, Đ., *Hvarsko kazalište u XIX stoljeću*, Prilozi povijesti otoka Hvara V, 1978, str. 81-88.
11. Novak, G., *Tri stotine dvadeset i četiri godine postoji pozorište u Hvaru*, "Politika", 10019, Beograd, 1936, str. 9.
12. Novak, G., *Naše najstarije kazalište*, "Scena", 1, Zagreb, 1950, str. 99-100.
13. Novak, G., *Hvar kroz stoljeća*, JAZU, Zagreb, 1960.
14. Novak, G., *Petar Semitecolo, posrednik u izmirivanju plemića i pučana i graditelj arsenala, belvedera i teatra u Hvaru*, "Zbornik Historijskog instituta JAZU", 4, Zagreb, 1961, str. 93-172.

15. Petrić, N., *Defantomizacija hvarskog kazališta*, "Vjesnik", Sedam dana, 12152, Zagreb, 1981, str. 1, 10, 11.
16. Prosperov Novak, S., *Pravilnik hvarskog kazališnog društva iz 1803*, "Kronika zavoda za književnost i teatrologiju JAZU", I, br. 2, 1975, Zagreb, str. 79-87.

Literatura o kazalištu u Dubrovniku

1. Beritić, L., *Ubikacija nestalih građevinskih spomenika Dubrovnika*, "Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji", br. 10, 1956, str. 15-83.
2. Beritić, N., *Iz povijesti kazališne i muzičke umjetnosti u Dubrovniku*, "Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku", II, Dubrovnik, 1953, str. 329-358.
3. Benić, S., Perković, Z., Šegvić, S., *Rekonstrukcija grupe objekata između zvonika i kneževog dvora u Dubrovniku*, Dubrovnik, 1982.
4. Deanović, M., *Talijanski teatar u Dubrovniku XVIII vijeka*, Rešetarov zbornik, Dubrovnik, 1931.
5. Muljačić, Ž., *Još o starom dubrovačkom teatru*, "Prilozi za književnost i jezik, historiju i folklor", XXII, 1956, str. 84-86.
6. Pantić, M., *Arhivske vesti o dubrovačkom pozorištu druge polovice XVII veka*, "Zbornik radova XVII. Instituta za proučavanje književnosti SAN", knj. 2, Beograd, 1952, str. 39-60.
7. Pantić, M., *Recenzija rada Beritić, N.: Iz povijesti kazališne i muzičke umjetnosti u Dubrovniku*, "Prilozi za književnost i jezik, historiju i folklor", XXI, 1955, str. 144-150.
8. Rešetar, M., *Stari dubrovački teatar*, "Narodna starina", 2, Zagreb, 1922, str. 97-106.
9. Švelec, F., *Dubrovačka komedija XVII stoljeća*, "Mogućnosti", 10, 1974, Split, str. 1073-1085.

Literatura o kazalištu u Zadru

1. Bezić, J., *O hrvatskom kazalištu u Zadru*, Zbornik Zadar, MH, Zagreb, 1964, str. 609-618.
2. Sabalich, G., *Cronistoria aneddotica del teatro nobile di Zara 1781-1881*, Fiume, 1904.

Literatura o kazalištu u Trogiru

1. Delalle, I., *Trogir, vodič po njegovoj historiji, umjetnosti i životu*, Split, 1936.
2. Omašić, V., *Obnova trogirskog kazališta koncem XVIII stoljeća*, Dani hvarskog kazališta, uvod, Split, 1975, str. 111-122.
3. Slade Šilović, R., *Staro trogirsko kazalište*, "Narodna starina", 2, Zagreb, 1922, str. 320-322.

Literatura o kazalištu u Splitu

1. Fisković, C., *Stara splitska kazališta*, Split, 1946.
2. Fisković, C., *Izgled splitskog Narodnog trga u prošlosti*, "Peristil", Zagreb, 1954 (a).
3. Fisković, C., *O postanku kazališta u Splitu*, "Mogućnosti", Split, 1954 (b), str. 113-116.
4. Fisković, C., *Stara splitska kazališta*, Baština starih hrvatskih pisaca, II, Split, 1971.
5. Fisković, C., *Splitsko kazalište do sredine 19. stoljeća*, Dani hvarskog kazališta, XIX. stoljeće, Split, 1979 (a), str. 346-379.

6. Novak, G., *Četiri splitska kazališta*, "Jadranski dnevnik", 28. IV. 1938. god. V, br. 99, Split, str. 7.
7. Mirković, V., *Od "opere u sjemeništu" do požara 1970*, "Vjesnik", 20.V. 1980, Zagreb.

Literatura o kazalištu u Rijeci

1. Kobler, G., *Memorie per la storia della liburnica città di Fiume*, III, Fiume, 1896, str. 34.

Literatura o kazalištima u Zagrebu

1. Batušić, S., *Osnova za prvo kazalište u Zagrebu*, "Iz starog i novog Zagreba", V, Zagreb, 1974, str. 107-112.
2. Bilušić, B., Bedenko, G., Bedenko, V., Kovač, L., *Konzervatorska studija za palače u Demetrovoj 1 i Demetrovoj 3*, Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture, Zagreb, 1992.
3. Dobronić, L., *Zagrebački Gornji grad nekad i danas*, Školska knjiga, Zagreb, 1983.
4. Fancev, F., *Barun I. Magdalenić i kazalište u Zagrebu*, Građa za povijest književnosti Hrvatske, XIII, 1938.
5. Jurman-Karaman, D., *Zgrada Muzeja grada Zagreba (nekad samostan klari-sa)*, "Iz starog i novog Zagreba", I, Zagreb, 1957, str. 80-86.
6. Kassowitz-Cvijić, *Prve javne pozornice u Zagrebu godine 1780-1800*, "Kolo Matice hrvatske", Zagreb, 1935.
7. Lahner, J., *Opatički samostan kao prvo javno kazalište*, "Hrvatska prošlost", II, Zagreb, 1941.
8. Laszowski, E., *Crtice iz kazališne prošlosti grada Zagreba*, "Narodna starina", IV, Zagreb, 1925.
9. Szabo, G., *Gdje se sve u Zagrebu igrao teatar*, "Kazališni almanah", Zagreb, 1937, str. 22-43.

Literatura o kazalištu u Osijeku

1. Bösendorfer, J., *Glumci na njemačkom kazalištu u Osijeku*, "Osječki zbornik", II. i III, Osijek, 1948, str. 270-271.
2. Firingner, K., *Kazališni život u Osijeku u XVIII stoljeću*, "Mogućnosti", 2-3, 1978, Split, str. 240-250.
3. Matić, T., *Kazalište u starom Osijeku*, "Građa za povijest književnosti Hrvatske", JAZU, knj. XIII, Zagreb, 1938, str. 91-108.
4. Papić, T., *Hrvatsko narodno kazalište u Osijeku*, "Čovjek i prostor", 3, Zagreb, 1993, str. 15.

* * *

Sažetak · Summary

BAROQUE THEATRE ARCHITECTURE IN CROATIA

At the turn of the sixteenth into the seventeenth century a new type of urban building appeared in Europe and in Croatia - the baroque public theatre. Baroque theatre architecture grew out of adapted halls in public institutions that were used for performances in the Renaissance, but they differed from them in many ways. New performances demanded technical equipment and good visual and acoustic properties. For that reason, and because of increasing audiences, the building developed upward - galleries were built above the front stalls that were either divided into boxes or remained one integral area. A proscenium was made, clearly dividing the auditorium from the stage. The stage was equipped with mechanical arrangements, and accessory premises were built for the performers and for the audience.

In the **seventeenth century** there were not many theatre buildings in Croatia. In the eighteenth century they became more frequent and were also found in the continental part of the country. Before that time theatres were often built and owned by communes. In the eighteenth century they were taken over by theatrical societies, and there were also private entrepreneurs who built theatres and rented them for a profit.

Hvar theatre is the oldest in Croatia and one of the oldest that still exist in Europe.

The Orsan Theatre in Dubrovnik was made in the adapted premises of the former arsenal, and worked from 1682 to 1817.

In *Zadar* a theatre was opened in 1697 in the premises of the city guard.

Trogir theatre dates from the end of the seventeenth or the beginning of the **eighteenth century**, and it worked until 1882. In 1763 it was renewed according to designs of the builder Nikola Nakić.

A theatre was made in the hall on the first story of the *Split* town hall, first mentioned between 1742 and 1745. It was renewed in 1770, and pulled down in 1818.

There were two theatres in eighteenth-century *Zadar* - one in the hall of the rector's palace and another in *Palazzo Fozza*. In 1783 the *Nobile Teatro* was opened, whose designs and description have been preserved. Its spatial organization was typically baroque with four rows of boxes and many accessory premises for the audience and performers. It was closed in 1882.

The first *Rijeka* theatre was opened in the 1750s and it worked until 1820. It had boxes and could accommodate about 300 spectators.

The first public theatre in *Zagreb* was opened in the refectory of the former *Clarissan Convent*. In about 1790 it was abandoned. At the same time there were discussions about adapting the former church of the same convent into a theatre. In 1750 the *Pejačević-Amadé* theatre was opened in the Upper Town, on the first story of the *Pejačević Mansion*. It had two galleries with boxes, and it worked until 1834.

Osijek got its first theatre in *Tvrđa* fortress. The first performance was recorded in about 1750. The theatre probably worked for about a hundred years, but we know almost nothing of its appearance.

Ada Pavlić-Cottiera